

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

В. В. Бригадиренко, О. М. Масюк, О. Є. Пахомов, Ю. В. Лихолат

**Методика виконання
курсівих і дипломних робіт
за спеціальністю 091 – біологія**

Дніпро
2018

УДК 57/59:378.22(477)

М 87

Рецензенти: д-р біол. наук, проф. Ю. І. Грицан
д-р біол. наук, проф. О. В. Севериновська

М 87 Методика виконання курсових і дипломних робіт за спеціальністю 091 – біологія: навч. посіб. / В. В. Бригадиренко, О. М. Масюк, О. Є. Пахомов, Ю. В. Лихолат. – Дніпро: Ліра, 2018. – 22 с.

Викладено вимоги до рівня курсових і дипломних робіт бакалаврів і магістрів для студентів, які навчаються за спеціальністю 091 – біологія. Подано рекомендації щодо вибору теми, порядку опрацювання літературних джерел, методики планування та основних принципів проведення роботи. Значну увагу приділено правилам оформлення, захисту роботи, виготовленню демонстраційних матеріалів.

Для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 091 – біологія вищих навчальних закладів.

Затверджено на засіданні Науково-методичної ради
біолого-екологічного факультету ДНУ, протокол № 31 від 10.01.2018 р.

ВСТУП

Дана методика встановлює вимоги до написання та оформлення курсових і дипломних робіт студентами спеціальності 091 – біологія Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара денної та заочної форм навчання.

Дипломна робота – кваліфікаційна робота, самостійне (виконане під керівництвом фахівця) наукове дослідження, де студент має показати:

- а) знання спеціальності;
- б) знання конкретного предмету досліджень;
- в) вміння одержувати інформацію за допомогою наукових методів;
- г) вміння осмислити одержану інформацію;
- г) загальну ерудицію та вміння логічно мислити;
- д) вміння працювати з науковою літературою;
- е) загальну грамотність і мовну культуру;
- є) володіння навичками роботи з комп'ютерною технікою;
- ж) знайомство з правилами оформлення наукових рукописів.

Курсові роботи передбачені навчальним планом (зазвичай їх три у навчальному плані бакалавра та одна – у плані магістра).

Під час виконання роботи студент має навчитись визначати актуальність теми, її наукове та практичне значення, проводити інформаційний пошук із наукової проблеми, формувати структуру роботи, оформляти результати, бібліографію, ілюстрації, набути навичок у побудові доповіді тощо. У цілому курсова робота студента вищого навчального закладу відрізняється від дипломної лише меншим обсягом, але не рівнем вимог до неї.

1. ВИКОНАННЯ КУРСОВИХ І ДИПЛОМНИХ РОБІТ

1.1. Виконання теоретичної курсової роботи

1.1.1. Обрання теми курсової роботи. Темі курсових робіт визначаються випускаючими кафедрами. Загальний перелік тем курсових робіт щороку оновлюється. Студентам надається право вибору теми курсової роботи. Студент може запропонувати для курсової роботи свою тему з необхідним обґрунтуванням доцільності її розробки. Закріплення за студентом конкретної теми курсової роботи та призначення наукового керівника затверджується на засіданні кафедри.

1.1.2. Наукові методи дослідження. Усі наукові методи дослідження поділяють на емпіричні (експеримент, спостереження, опис), теоретичні (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, пояснення, систематизація, класифікація тощо) методи та моделювання. Розглянемо коротко основні з них.

Експеримент – науково поставлена перевірка штучно викликаного явища в точно врахованих умовах, що дозволяє слідкувати за його розвитком, керувати ним

і за потреби відтворювати це явище знову. Експериментальне дослідження складається з таких етапів:

- а) формулювання наукової гіпотези;
- б) підготовка завдання, об'єктів і умов для проведення дослідження;
- в) спостереження за ходом експерименту, вимірювання необхідних параметрів;
- г) аналіз і узагальнення отриманих результатів;
- г) формулювання висновків, оцінка теоретичного та практичного значення отриманих результатів.

Спостереження проводиться за заздалегідь продуманим планом, спрямованим на досягнення поставлених завдань. На відміну від експерименту дослідник не може керувати умовами, може лише спостерігати, робити вимірювання, які не повинні впливати на хід процесу, робити описи.

Опис об'єкта дослідження проводиться під час вивчення поодиноких об'єктів, щоб одержати найточніші відомості про них.

Аналіз – «розчленування» об'єкту на складові частини.

Синтез – «об'єднання» окремих елементів системи в єдине ціле.

Абстрагування полягає у відкиданні тих властивостей і рис об'єкта, які перешкоджають його розумінню у «чистому вигляді».

Індуктивний метод – поступовий перехід від окремих тверджень до загальних висновків.

Дедуктивний метод – міркування від загального до часткового.

Наукове пояснення висвітлює зв'язки між предметами (явищами), розкриває принципи та закони їх взаємодії.

Моделювання – метод опосередкованого пізнання, під час якого процес, що пізнається, ставиться у певну відповідність до інших параметрів системи. Модель – штучний (речовинна або знакова система) або природний об'єкт, здатний заміщати досліджене явище на певних етапах вивчення.

1.1.3. Складання плану курсової роботи та календарного плану досліджень.

На початковому треба скласти чернетку плану. Коли будуть проведені початкові етапи роботи, тема найчастіше зазнає уточнень, завдання отримують інше спрямування. Складений студентом план обговорюється з науковим керівником, коригується та затверджується. Після цього студент складає календарний план, яким необхідно передбачити всі види робіт (додаток В). Календарний план дозволяє досягти рівномірності навантаження та систематичності у роботі. Планомірна робота над першою курсовою – необхідна умова для придбання студентами навичок цілеспрямованої та систематичної самостійної праці. Календарний план – основа для контролю роботи студента з боку наукового керівника та кафедри.

1.1.4. Аналіз літератури та робота з нею. Цей етап потребує спеціальних навичок. Інформація з будь-якої наукової теми дуже значна за обсягом, часто за деякими розділами проблеми неповна, насичена спеціальними термінами. Спочатку це складає певні труднощі для студентів. Деякі студенти, занепокоєні великим обсягом роботи, задовольняються відомостями з найпізніших джерел і підручників. Це обмежує ерудицію студента. Він не здобуває навичок узагальнення та аналізу – важливих складових наукової діяльності. Зі збільшенням обсягу прочитаної

спеціальної літератури формуються зацікавленість, захоплення, бажання прочитати всю інформацію з даного питання (перехід кількості в якість).

1.1.5. Створення електронної картотеки. Наявність у загальному доступі у мережі Internet наукових публікацій у міжнародних наукових журналах (переважно англійських) значно полегшує пошук останніх відомостей із дослідженої теми.

Під час опрацювання наукової інформації обов'язково проаналізуйте останні публікації на сайтах www.sciencedirect.com, www.springerlink.com, www.doaj.org, www.scholar.google.com.ua, www.crossref.org.

Під час роботи з літературою особливо важливо чітко обмежити коло інтересів. Однаково небезпечно як збільшувати його (що спричинить неякісне, неповне опрацювання літератури), так і необґрунтовано звужувати (результатом чого буде повторний пошук із близької тематики). Тому науковому керівнику та студенту з початку їх знайомства треба чітко сформулювати кінцеву мету своєї співпраці (тему курсової роботи) та спрямованість окремих її етапів.

1.1.6. Структура переліку посилань. Загальновизнані критерії оцінювання наукового рівня кваліфікаційної роботи за структурою «Переліку посилань». Рекомендовано таку структуру:

- частка публікацій, які вийшли за останні 10 (бажано 5) років – не менше 50%;
- частка статей із міжнародних наукових журналів – не менше 50%;
- частка підручників, довідників – не більше 5%;
- частка тез конференцій (симпозіумів, конгресів, з'їздів) – не більше 5%;
- частка наукових монографій – не більше 10%.

1.1.7. Написання конспекту. Під час первинного опрацювання літературних джерел студенту зручно спочатку скласти електронний конспект (лат. *conspectus* – огляд). На початку конспекту повинно бути зазначене літературне джерело, далі відображають фактичний матеріал, оригінальні методики досліджень, умови дослідження тощо. Далі наводять найважливіші висновки, до яких дійшли автори дослідження. Короткі записи повинні бути зроблені «своїми словами». Фрази, цілком узяті з праці, що конспектують, необхідно наводити в лапках. Наявність у курсовій роботі студента цілих фраз, переписаних з іншого джерела, розцінюється як плагіат, і, якщо буде з'ясовано на захисті курсової (дипломної) роботи, це спричинить її незадовільну оцінку. Для полегшення написання курсової роботи ефективний запис думок, що виникають під час опрацювання літературних джерел.

1.1.8. Написання тексту теоретичної курсової роботи. Беручи до уваги, що перша курсова пишеться студентами, які не мають власних експериментальних даних, її текст являє собою добре складену компіляцію (лат. *compilatio* від *compilare* – грабувати) – літературну працю, побудовану на використанні чужих творів.

План курсової роботи відомий студенту ще до початку опрацювання літератури, тому написання тексту починається з розподілу частин конспекту за окремими розділами. Неприпустимі повтори та розкидання за різними розділами даних, що стосуються одного питання чи об'єкта.

Не треба штучно розширяти обсяг кваліфікаційної роботи, загроможувати її надлишковими даними та міркуваннями. Лаконічність, ясність викладення та повнота охоплення наукової теми – мистецтво, якому треба навчитись під час написання першої курсової роботи.

1.1.9. Перевірка тексту на наявність елементів плагіату. Перед тим як надавати керівникові кваліфікаційну роботу студент повинен ретельно перевірити її на наявність запозичених елементів у пакетах комп'ютерних програм Advego Plagiatus, eTXT, інших інтернет-сервісах. Ці програми у результаті десяти хвилинного пошуку надають інформацію про запозичення певних елементів тексту (виділяють їх у рукописі кольором) і наводять назви сайтів, із яких запозичено матеріал. Непримустиме співпадіння навіть однієї фрази у тексті курсової (дипломної) роботи, якщо її не взято у лапки та не наведено її першоджерело.

1.1.10. Останні етапи роботи. Рекомендується здавати керівнику текст окремих розділів у терміни, зазначені в календарному плані. У випадку серйозних зауважень із боку керівника текст суттєво переробляють. У виправленому вигляді в повному обсязі разом з ілюстраціями курсову роботу надають керівнику на перевірку не пізніше, ніж за два тижні до дати захисту. До обов'язків наукового керівника не входить редагування тексту. Місця з невдалим стилем, невірними висловлюваннями, підкреслені керівником, виправляються студентом самостійно.

Для оформлення курсової роботи необхідно передбачити від 7 до 10 діб. Нерідко студенти недооцінюють важливість і трудомісткість цього етапу, наслідок чого – неякісне оформлення роботи.

1.2. Виконання дипломної роботи

1.2.1. Обрання та зміна теми дипломної роботи. Теми дипломних робіт визначають випускаючі кафедри. Студентам надають право вибору теми дипломної роботи. Студент може запропонувати для дипломної роботи свою тему з не обхідним обґрунтуванням доцільності її розроблення. Закріплення за студентом конкретної теми дипломної роботи та призначення керівника за поданням завідувача кафедри здійснюється наказом ректора. Тематика дипломних робіт повинна відповідати спеціальності, за якою здійснюється підготовка фахівця, реальним завданням господарства, науки та суспільства, науковому напрямку випускаючої кафедри. Вона розробляється на основі виконання кафедрою держбюджетних, госпдоговірних і пошукових науково-дослідних робіт.

Зміна теми дипломної роботи дозволяється у надзвичайних випадках, оформлюється окремим наказом ректора. Підставою для такої зміни може бути:

- невідповідність теми дипломної роботи науково-технічному рівню підприємства – бази практики;
- відсутність можливості збирання матеріалів для виконання дипломної роботи за затвердженою темою на високому рівні;
- необхідність заміни бази практики за сімейними чи іншими обставинами;
- переорієнтація науково-дослідних робіт на кафедрі.

1.2.2. Основні вимоги до дипломних робіт. Для захисту дипломної роботи магістром обов'язкові власні публікації студента у фахових виданнях, на конференціях різного рівня.

За прийняті у дипломній роботі рішення, достовірність усіх даних відповідає автор дипломної роботи. У кожній дипломній роботі повинна бути розроблена основна тема відповідно до програми, схваленої кафедрою, у тому числі окремі сучасні

та перспективні теоретичні та практичні питання. У разі необхідності дипломна робота повинна мати відповідні економічні обґрунтування.

Студент може за рекомендацією кафедри подати додатково короткий зміст дипломної роботи однією з іноземних мов, який оголошується на захисті та може супроводжуватися питаннями до студента цією мовою.

Дипломна робота може бути виконана на виробництві, в організаціях, науково-дослідних та інших установах.

1.2.3. Організація та планування дослідження. Відповідно до теми дипломної роботи керівник переддипломної практики розробляє завдання для збирання матеріалів до виконання дипломної роботи згідно з додатком А. Завдання до дипломної роботи оформляється згідно з додатком Б.

Завдання до дипломної роботи та переддипломної практики керівник розробляє для кожного студента окремо. Після цього завдання обговорюють на засіданні кафедри з оформленням протоколу, який затверджує завідувач випускаючої кафедри. Перед початком виконання дипломної роботи студент зобов'язаний розробити графік роботи на весь період із поясненням черговості виконання окремих етапів та, після схвалення керівником, подати його на затвердження завідувачу випускаючої кафедри. Завідувач випускаючої кафедри встановлює терміни періодичного звіту студентів із виконання дипломної роботи. В обумовлений завідувачем кафедри термін студент звітує перед ним і керівником.

1.2.4. Статистичне опрацювання отриманих даних. Дані, наведені в дипломній роботі, обов'язково повинні бути опрацьовані з використанням сучасних статистичних методів.

1.2.5. Роль наукового керівника та консультантів. Наказом ректора за поданням завідувача випускаючої кафедри призначаються керівники дипломних робіт із професорів і доцентів університету. Керівник дипломної роботи:

- надає студенту допомогу під час складання календарного плану на весь період виконання дипломної роботи;
- рекомендує студенту необхідну літературу;
- проводить систематичні, передбачені регламентом консультації;
- перевіряє виконання дипломної роботи за частинами або в цілому.

За пропозицією керівника дипломної роботи, якщо необхідно, кафедрі надається право запрошувати консультантів з окремих розділів дипломної роботи за рахунок ліміту часу, який відведено на керівництво дипломною роботою. Консультантами окремих розділів дипломної роботи можуть призначатися професори та доценти університету, висококваліфіковані фахівці та наукові співробітники з науковими ступенями інших установ і організацій.

До обов'язків консультантів окремих частин дипломних робіт належать:

- визначення та узгодження з керівником дипломної роботи від випускаючої кафедри змісту відповідних розділів;
- забезпечення регулярних консультацій;
- контроль і своєчасне інформування випускаючої кафедри про відставання студента у виконанні відповідних частин дипломної роботи;
- забезпечення виконання та оформлення студентом частини дипломної роботи згідно з чинними нормами;

– своєчасна перевірка відповідної частини дипломної роботи.

Керівник і консультант дипломної роботи можуть попередньо перевіряти виконані розділи. Для остаточної перевірки дипломна робота подається науковому керівнику у завершеному вигляді, зброшурована, з підписами студента та консультантів різних розділів на титульному аркуші.

1.2.6. Порядок проходження дипломної роботи по інстанціях після завершення її написання. Після перевірки дипломної роботи керівник підписує її, складає письмовий відгук за затвердженою формою. У відгуку відзначається тема дипломної роботи, відповідність її формулювання затвердженій у наказі темі, обсяг тексту, кількість таблиць, рисунків, їх відповідність завданням для всіх розділів дипломної роботи. Коротко відображуються переваги та недоліки дипломної роботи, оригінальність прийнятих рішень і підходів, якість оформлення, загальна грамотність і науковий рівень автора. Керівник дипломної роботи оцінює спеціальну та виробничу підготовку студента, ступінь самостійності виконання дипломної роботи. Загальна оцінка дипломної роботи повинна бути оцінена: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно».

Після цього дипломна робота передається завідувачу випускаючої кафедри, який вирішує питання про допуск студента до захисту, роблячи при цьому відповідний запис на титульному аркуші дипломної роботи.

У випадку, коли завідувач кафедри вважає неможливим допустити студента до захисту дипломної роботи, це питання розглядається на засіданні кафедри за участю керівника дипломної роботи. Протокол засідання кафедри подається деканом факультету на затвердження ректору університету.

Підписану дипломну роботу завідувач випускаючої кафедри направляє на рецензію. Склад рецензентів затверджується наказом ректора за поданням керівника навчального підрозділу. Рецензентами також можуть бути професори та доценти інших вищих навчальних закладів або інших кафедр університету.

У рецензії повинні бути коротко відзначені актуальність, переваги та недоліки роботи, обсяг, якість оформлення, уявлення рецензента про загальну, фахову та виробничу підготовку студента, уміння користуватись науковими джерелами. Усі зауваження повинні бути аргументованими. Завідувач випускаючої кафедри знайомить із рецензією студента та направляє дипломну роботу з рецензією до екзаменаційної комісії для захисту.

2. ОФОРМЛЕННЯ КУРСОВИХ І ДИПЛОМНИХ РОБІТ

2.1. Обсяг і структура роботи

2.1.1. Обсяг і структурні частини роботи. Загальний обсяг курсової роботи – 25–30 сторінок, дипломних робіт бакалавра – 35–40, магістра – 40–45 сторінок друкованого тексту. Робота повинна бути написана державною мовою. Для іноземних громадян, які навчаються в університеті, за узгодженням із ректором дозволяється написання дипломної роботи російською або англійською мовами.

Дипломна робота повинна містити:

- титульний аркуш;
- реферат;
- зміст;
- вступ;
- сучасний стан проблеми (огляд літератури);
- матеріал і методи досліджень;
- результати;
- обговорення;
- висновки;
- перелік посилань;
- додатки (у разі необхідності).

2.1.2. Титульний аркуш. Дипломна (курсова) робота починається з титульного аркуша, оформленого згідно з чинними нормами (додаток Г). Титульний аркуш не може мати відхилень оформлення (розмір шрифту, рисунки, виділення кольором, підкреслення тощо).

Назву дипломної (курсової) роботи не можна формулювати у вигляді «Дослідження стану ...» – треба «Стан ...», «Вивчення вмісту ...» – треба «Вміст ...», «Характеристика поведінки ...» – треба «Поведінка ...», «До характеристики різноманіття ...» – треба «Різнманіття ...» тощо. Це саме стосується назв розділів, підрозділів, пунктів, таблиць і рисунків. Кількість слів у назві роботи не повинна перевищувати 12.

2.1.3. Реферат. На другій сторінці дипломної роботи розташовують реферат, обсягом до 2000 знаків українською та англійською мовами. Зразки реферату наведено у додатку Г. Resume повинно бути перекладом реферату дипломної роботи.

2.1.4. Зміст. Друга сторінка курсової та третя сторінка дипломної роботи – «Зміст». У ньому наводять назви всіх розділів і підрозділів (але не пунктів), початкові номери сторінок, на яких вони починаються. Кожний розділ необхідно починати з нової сторінки. Остання сторінка розділу повинна бути заповнена не менше, ніж на 50%. Не допускається розміщувати назву підрозділу та пункту в нижній частині сторінки, якщо після них буде тільки один рядок тексту. Зміст можна оформлювати за зразком змісту цієї методики.

2.1.5. Вступ. Обсяг вступу не повинен перевищувати однієї сторінки. Вступ складається з трьох абзаців. У першому характеризують досліджуваний об'єкт (явище), доводять актуальність обраної теми. Другий абзац вступу висвітлює вивченість об'єкта та підводить до третьої частини вступу – мети та завдань роботи.

Мета повинна відповідати назві роботи. Метою роботи не може бути формування зв'язку між об'єктом дослідження та автором роботи: неприпустимі вирази «Мета роботи – дослідити ...», «проаналізувати ...» або «вивчити ...». Коректна мета роботи – «оцінити ...», «виявити ...», «охарактеризувати ...», «з'ясувати ...» і далі тема дипломної (курсової) роботи у родовому відмінку.

Завдання роботи повинні чітко відповідати меті. Найчастіше їх формулюють таким чином: «Відповідно до мети перед дослідженням поставлено такі завдання: дослідити ..., проаналізувати ..., виділити ...».

Розділ повинен бути побудований таким чином, щоб при перегляді тільки вступу та висновків у читача склалося повне уявлення про те, що досліджено в роботі й навіщо.

2.1.6. Сучасний стан проблеми. Звичайно цей розділ дипломної (курсової) роботи має чіткішу назву, наприклад «Роль ... у ... процесах» або «Застосування мікробних біопрепаратів у ...». У цьому розділі наводять переважну більшість посилань на літературні джерела.

Розділ обов'язково структурують на 3–6 підрозділів по 1–3 сторінки. За необхідності у деяких підрозділах літературного огляду можна виділити пункти. Ступінь структурованості розділу характеризує якість опрацювання автором літературних джерел. Розділ завершують абзацом тексту на зразок «Таким чином, нині досить добре досліджені особливості ... . Не з'ясованими залишаються ...» – і далі назви двох – трьох розділів основного матеріалу роботи. Літературний огляд повинен підтверджувати необхідність досліджень, викладених у дипломній роботі.

Обсяг розділу у дипломній роботі не повинен перевищувати 7–9 сторінок. Кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело; цитування повинне бути повним, без довільного скорочення авторського тексту, у тій граматичній формі, в якій його подано у джерелі.

Посилання необхідно наводити у такій формі: «у працях низки авторів (Smit et al., 2011; Tamura, 2015; Fanin & Crosste, 2017)», або «за даними Nogata et al. (2014), Ivanov & Nikitin (2017)».

2.1.7. Матеріал і методи досліджень. Опис об'єктів (матеріалів) повинен містити вичерпну інформацію, яка дозволить повторити аналогічні дослідження. Розділ зазвичай поділяють на підрозділи: місце проведення досліджень, обсяг зібраного матеріалу, методи збирання матеріалу, методи лабораторних досліджень, статистичне опрацювання отриманих даних. Залежно від теми роботи кількість підрозділів і пунктів у кожному з них може коливатися.

Характеризуючи тривіальні методи статистичного опрацювання даних не потрібно занадто детально їх описувати. Оригінальні методи математичного опрацювання матеріалу повинні бути детально висвітлені. Первинні, статистично не опрацьовані матеріали наводити у дипломних (курсових) роботах не можна.

2.1.8. Основні розділи роботи (Результати, Обговорення). Як правило, робота містить результати, розподілені на 3–4 підрозділи. Обсяг результатів дипломної роботи не повинен бути меншим 30% від сумарного об'єму роботи. У результатах обсяг табличного матеріалу або ілюстрацій не повинен перевищувати об'єму тексту, присвяченому опису отриманих матеріалів. Інакше доцільність наведення таблиць (рисуноків) в основному змісті роботи рецензентом повинна ставитись під сумнів. Результати не повинні містити інтерпретації отриманих даних, лише її констатацію. Результати не повинні містити жодного посилання на літературу.

Обговорення повинно містити бібліографічні посилання щонайменше на 15–20 літературних джерел. У розділі аналізують власні дані, порівнюють їх із літературними даними. Обсяг обговорення не повинен бути меншим 20% від сумарного об'єму роботи.

2.1.9. Висновки. Уміння робити правильні висновки, чітко та лаконічно їх висловлювати – риса сформованого дослідника. Не потрібно занадто переважувати

ти висновки числовими даними. Обсяг висновків не повинен перевищувати одну сторінку. Висновки звичайно складаються з 3–5 пунктів. До складу кожного пункту входить 1–3 речення.

Кожний пункт висновків повинен містити хоча б одне нове для науки твердження (факт). Наявність серед пунктів висновків хоча б одного, цілком відомого до початку виконання досліджень (який не містить жодних нових для науки відомостей) – підстава для зняття дипломної роботи із захисту.

Неприпустимо перед першим пунктом висновків наводити речення на зразок: «У результаті виконання дипломної роботи можна зробити такі висновки».

2.1.10. Перелік посилань. Для курсових робіт рекомендована кількість джерел складає 30–40, для дипломної роботи магістра – 40–60. За достатнього обґрунтування кількість посилань може бути збільшена.

Усі джерела, наведені в цьому розділі, повинні бути проаналізовані в тексті роботи (не повинно бути зайвих джерел). І навпаки, усі джерела, на які наявні посилання в тексті, повинні бути зазначені у переліку посилань. Перелік посилань наводять в алфавітному порядку (спочатку джерела, написані кирилицею, після цього, написані латиницею) згідно з вимогами стандарту APA (American Psychological Association), з індексами doi, перевіряючи їх наявність на сайті www.crossref.org.

Посилання на монографії:

1. Апостолов, Л. Г. (1981). Вредная энтомофауна лесных биогеоценозов Центрального Приднепровья. Вища школа, Киев.
2. Thiele, H. U. (1977). Carabid beetles in their environments. Springer-Verlag, Berlin.

Посилання на статті:

3. Rashid, F., Ahmed, R., Mahmood, A., Ahmad, Z., Bibi, N., & Kazmi, S. U. (2007). Flavonoid glycosides from *Prunus armeniaca* and the antibacterial activity of a crude extract. *Archives of Pharmacal Research*, 30(8), 932–937. doi:10.1007/bf02993959
4. Mathabe, M. C., Nikolova, R. V., Lall, N., & Nyazema, N. Z. (2006). Antibacterial activities of medicinal plants used for the treatment of diarrhoea in Limpopo Province, South Africa. *Journal of Ethnopharmacology*, 105(1–2), 286–293. doi:10.1016/j.jep.2006.01.029
5. Afify, A. E.-M. M. R., & Hassan, H. M. M. (2016). Free radical scavenging activity of three different flowers-hibiscus rosa-sinensis, *Quisqualis indica* and *Senna surattensis*. *Asian Pacific Journal of Tropical Biomedicine*, 6(9), 771–777. doi:10.1016/j.apjtb.2016.07.006

2.1.11. Додатки. До додатків виносять цифровий матеріал і рисунки, які займають більше однієї сторінки та ускладнюють розуміння роботи. Додатки нумерують арабськими літерами. На кожний додаток повинно бути посилання в тексті, наприклад, «(додаток Б)». Правила оформлення додатків такі самі, як і інших складових дипломної (курсової) роботи – таблиць, рисунків, тексту.

2.2. Оформлення окремих елементів роботи

2.2.1. Заголовки та їх нумерація. Чіткість і логічність структури роботи – ознака отримання автором дипломної роботи відповідної кваліфікації (бакалавра чи магістра). Наприкінці назв (розділів, підрозділів, таблиць, рисунків) крапку не став-

лять. Розділи роботи нумерують арабськими цифрами (крім вступу, висновків, переліку посилань і додатків). Підрозділи повинні мати порядкову нумерацію в межах кожного розділу. Номер пункту складається з номерів розділу, підрозділу та порядкового номера пункту, відокремлених крапками.

Неприпустима наявність «безхозного» абзацу тексту перед першим підрозділом будь-якого розділу, який не належить до жодного з підрозділів.

Неприпустима наявність розділів роботи, що складаються лише з одного підрозділу (або підрозділів, які складаються лише з одного пункту). Як виняток розділ може не поділятися на підрозділи (наприклад вступ або висновки).

Назви розділів роботи друкують великими літерами симетрично до тексту, назви підрозділів – маленькими літерами (крім першої) симетрично до тексту. Назви пунктів друкують маленькими літерами (крім першої) з абзацного відступу упідбір до тексту. Назви розділів, підрозділів і пунктів виділяють напівжирним шрифтом.

Розділи та підрозділи роботи відокремлюють збільшеним міжрядковим інтервалом (наприклад інтервал перед – 18, після – 12 пунктів).

2.2.2. Математичні формули та рівняння. Номер формул пишуть поблизу правого поля аркуша на рівні відповідної формули в круглих дужках. Після формули ставимо кому, і наступний рядок починаємо без абзацного відступу, з маленької літери (наводимо пояснення). Наприклад: «Таксономічну ентропію Шеннона розраховували за формулою:

$$H(K, P) = -\sum_{i=1}^s p_i * \log_2 k_i, \quad (1)$$

де s – кількість видів, p_i – частка i -виду, k_i – таксономічна відмінність i -виду.»

2.2.3. Таблиці та посилання на них. Ілюстративні матеріали та таблиці необхідно подавати безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Таблиці нумерують послідовно в межах кожного розділу, наприклад «Таблиця 4.1», «Таблиця 4.2» (вирівнювання по правому боку сторінки, 14 пунктів, курсив). Під час перенесення частини таблиці на інший аркуш указують «Продовження табл. 4.2».

Не варто оформлювати посилання на таблиці (ілюстрації, діаграми, графіки) як самостійні фрази, в яких лише повторюється те, що міститься у їх назві.

Посилання на таблицю наводять у круглих дужках «(табл. 3.1)». Не варто розривати таблиці, за розмірами менші за одну сторінку, на дві частини. Приклад оформлення та посилання: «Збільшення біомаси у 8,2–11,7 раза в літній період (табл. 4.2) відмічене на зволжених ділянках».

Таблиця 4.2

Чисельність земноводних основних типів лісових екосистем Присамар'я Дніпровського

Тип лісової екосистеми	Чисельність земноводних, екз./га		Індекс збільшення чисельності
	до виходу молоді часникової жаби	після виходу молоді часникової жаби	
Липово-ясеневі заплавні діброви	199 ± 21	2188 ± 173	11,0
Судіброва притерася	133 ± 12	1891 ± 144	14,1
Сухуватий бір на арені	91 ± 8	1533 ± 136	16,7

Текст таблиці зменшують на два пункти порівняно з кеглем основного тексту (до 12 пунктів). Міжрядковий інтервал у заголовка та тексту таблиці – одинарний, незалежно від міжрядкового інтервалу основного тексту. Не можна виділяти жирним шрифтом назву таблиці, або її окремі елементи. З великої літери пишуть назви стовпців і рядків; підзаголовки оформлюють із малої літери. Ширина таблиці повинна дорівнювати ширині полоси набору дипломної роботи.

Якщо необхідно, після таблиці наводять примітки (11 пунктів, без абзацного відступу, наприкінці приміток ставлять крапку). Наприклад:

Примітки. А – варіанти без ізоляції, Б – варіанти з ізоляцією; I – 2 ГДК, II – 5 ГДК.

Завжди треба пам'ятати, що таблиця (як і рисунок) – «самодостатній» змістовний елемент дипломної роботи. Рецензент відкривши дипломну роботу на будь-якій сторінці, знайшовши таблицю одразу повинен зрозуміти всі параметри досліду, об'єм вибірки, методи статистичного опрацювання тощо, хоча все це вже наведено у розділі «Матеріал і методи досліджень».

Як виняток (цього треба уникати), якщо ширина таблиці більша за ширину аркуша її розміщують уздовж більшого боку аркуша, так, щоб зміст можна було читати, повернувши текст дипломної роботи за годинниковою стрілкою.

Ні в якому випадку не можна дублювати цифрові дані, наведені у таблиці (на рисунку), у текстовій частині дипломної роботи. Як виняток декілька значень можна повторно наводити у висновках. Дані таблиці аналізують, порівнюючи їх із даними інших дослідників, оцінюючи достовірність їх розбіжності між варіантами експерименту тощо.

2.2.3. Ілюстративні матеріали. Не варто перенасичувати роботу діаграмами, і, водночас, треба уникати занадто великого накопичення у тексті табличного матеріалу. Категорично заборонено представляти у роботі одні й ті самі числові дані у вигляді таблиць та діаграм одночасно.

Діаграми та графіки бажано оформляти у статистичних пакетах програм. Для роздрукування діаграм на монохромних принтерах бажано використовувати різні градації сірого (градієнтну заливку) або різні візерунки чорного кольору. Кольорові діаграми у складі дипломної роботи свідчать про її незавершеність.

Якщо у роботі наведено декілька однотипних діаграм, в яких використано спільні категорії, останні повинні бути представлені на всіх діаграмах однією штриховкою (типом градієнтної заливки).

Діаграми та графіки мають підпис під ними «Рис. 6.1. Назва рисунку» (вирівнювання по центру). Примітки для назви рисунка окремо не оформлюють. Одразу після назви ставлять двокрапку «:» та наводять розшифрування зображених категорій і параметрів досліду. Порядок розташування діаграм і графіків на сторінці та посилань на них такий самий, як і для таблиць.

2.2.5. Нумерація сторінок, поля, розмір шрифту. Сторінки нумерують у нижньому правому куті. Не треба перед номером сторінки ставити літеру «с.», або після нього крапку («с. 3», «← 3 →», «3.»). На титульному аркуші номер не ставиться, але він входить до загальної кількості сторінок. Нумерацію сторінок починають зі змісту: «3» – для дипломних або «2» – для курсових робіт. Нумерацію сторінок закінчують на останній сторінці переліку посилань. Додатки, якщо вони є, не

нумерують. Дипломну (курсову) роботу друкують на одному боці аркуша білого паперу. Формат аркушів – А₄ (210 × 297 мм), бажано зі щільністю паперу 80 г/м². Береги (поля) на сторінці повинні складати: верхній – 20, нижній – 20, зліва – 30, справа – 15 мм. Рекомендовані параметри друку: шрифт Times New Roman, розмір літер – 14 пунктів, міжрядковий інтервал – 1,2–1,5. Абзацний відступ повинен дорівнювати 1,0 см. Висота літер і цифр у формулах, індексах, підписах діаграм, рисунків тощо не повинна бути меншою, ніж 2 мм.

2.2.6. Переплітання рукопису. Рукопис дипломної (урсової) роботи повинен бути переплетений. На брошурування та переплетення рукопису треба відводити в плані роботи 3–5 діб.

2.3. Типові помилки у тексті

Вимоги до написання робіт – загальні, як і для статей у фахових виданнях. Коротко охарактеризуємо недоліки, які найчастіше трапляються у дипломних роботах.

1. Латинські назви видів наводять курсивом, прізвище автора та рік описання – звичайним шрифтом.

2. Не можна наводити посилання на таблицю чи рисунок у вигляді окремого речення. Посилання на таблицю бажано оформлювати у дужках наприкінці речення, яке містить самостійне інформаційне навантаження.

3. Треба уникати у реченнях «зайвих» слів, керуватися правилом: «Якщо слово з речення можна викинути, і при цьому зміст не втрачено – слово треба викинути».

4. Одиниці вимірювання міжнародної системи SI наводять без крапки (м, г, га, моль/л), а нестандартні одиниці – зі скороченнями (екз./м² тощо).

5. Треба розрізняти символи «—», «-» та «-». Перший із них у дипломних роботах не використовують.

6. Більшість редакторських правок обумовлені невірним вживанням слів «в» – «у», «і» – «та», «з» – «із» – «зі».

7. У роботах не використовують вирази «на протязі» – заміняємо «протягом», «найбільш потужний» – «найпотужніший».

8. Треба уникати слів «було» «був»: без них, зазвичай, зміст речення не змінюється.

9. Скорочення наукових термінів у дипломних роботах неприпустимі.

10. Назви таблиць і рисунків та примітки до них повинні бути «вичерпними». Читач не повинен додатково перечитувати методи досліджень або назву роботи, щоб розібратися у змісті таблиці чи рисунка.

11. Найчастіше роботи відхиляють через відсутність статистичного опрацювання первинних даних (це загальні вимоги до будь-яких наукових праць).

12. Не рекомендовано вживати в тексті пасивний залог: «проби відбиралися» – треба «проби відбирали».

3. ЗАХИСТ КУРСОВИХ І ДИПЛОМНИХ РОБІТ

3.1. Терміни подання роботи

Курсова робота повинна бути представлена не менше, ніж за 10 діб до захисту, дипломна робота бакалавра (магістра) подається за місяць до дати захисту.

3.2. Підготовка до доповіді

Доповідь повинна висвітлювати основні моменти роботи. За обсягом часу вона займає не більше 7 хв. Підготовка до доповіді складається з таких етапів: підготовка чернеток демонстраційних матеріалів та опрацювання частин доповіді, присвячених коментарям до них; опрацювання доповіді з науковим керівником; вивчення доповіді напам'ять; остаточне опрацювання доповіді з науковим керівником для корегування мови та поведінки.

Як правило, доповідь складається з трьох чітко відокремлених частин: вступу (1,5–2,0 хв), аналізу власних даних (3,5–4,0 хв) і висновків (1,0–2,0 хв).

Вступна частина містить усю інформацію для розуміння роботи. Вступ усної доповіді складається з таких елементів:

- вступ і стан вивченості проблеми (5–10 речень);
- мета та завдання роботи (3–4 речення);
- місце проведення, матеріал і методи досліджень (5–8 речень).

Завершується вступна частина реченням типу «Отже, перейдемо до розгляду отриманих даних». У частині доповіді, присвяченій розгляду отриманих даних, треба зосереджувати увагу лише на ключових моментах матеріалу, які дозволять чітко уявити найцікавіші їх результати. Під час аналізу даних рекомендують активно використовувати презентаційні матеріали.

Висновок можна зачитати з тексту роботи або, як виняток, узагальнити доповідь фразою: «Основні висновки роботи прозвучали у процесі доповіді». Завершують виступ словами «Дякую за увагу».

3.3. Демонстраційні матеріали

Оптимальним матеріалом, що ілюструватиме результати досліджень, буде презентація з використанням комп'ютера та мультимедійного проектора. Кількість слайдів для 7-хвилинної доповіді не повинна перевищувати 15–20. Для характеристики кожного слайду студент розповідає 2–3 речення. Під час доповіді треба уникати зворотів «На цій діаграмі ми бачимо ...» або «Як видно з рисунку 4, ...», адже це – розпорошування уваги слухачів.

3.4. Процедура захисту

Захист відбувається у заздалегідь вказаній аудиторії, тому доцільно у переддень захисту проаналізувати варіанти розміщення демонстраційних матеріалів і провести попередній захист перед засіданням екзаменаційної комісії. Під час захи-

сту указку тримають у правій руці, поведінка повинна бути стриманою, одяг акуратним, мова чіткою, грамотною, виступ ясно поділеним на три частини (вступ, аналіз власних даних, висновки). Текст не повинен бути зазубреним, і водночас не потрібно зачитувати окремі речення з нотаток. Треба вільно користуватись даними, поданими у презентації, відповідати на запитання лаконічно, по суті.

3.6. Принципи оцінювання

На оцінку дипломної роботи впливають такі чинники:

- знання спеціальності та предмета досліджень;
- загальнобіологічна ерудиція;
- загальна грамотність і мовна культура;
- оцінка керівника дипломної роботи, наведена у відгуку;
- оцінка рецензента дипломної роботи, наведена у рецензії;
- відповіді на запитання;
- оформлення демонстраційних матеріалів та вміння оперувати ними;
- оформлення тексту дипломної роботи.

3.7. Порядок повторного захисту

До захисту дипломних робіт допускають студентів, які виконали всі розділи навчального плану. Списки студентів, допущених до захисту дипломних робіт, надає керівник навчального підрозділу. Порядок захисту дипломних робіт визначається «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах».

У тих випадках, коли захист дипломної роботи визнано незадовільним, екзаменаційна комісія встановлює, чи може студент подати до повторного захисту ту саму дипломну роботу з доопрацюванням (яке визначає комісія), або він повинен розробити нову тему. Студент, який одержав на захисті дипломної роботи незадовільну оцінку, відраховується з університету, йому видається академічна довідка встановленого зразка. Студент, який не захистив дипломну роботу, допускається до повторного захисту протягом трьох років після закінчення університету.

Студенту, який не захистив дипломну роботу з поважних, документально підтверджених причин, ректором університету термін захисту може бути перенесений до наступного періоду роботи екзаменаційної комісії із захисту дипломних робіт, але не більше, ніж на один рік. Для цього студент пише заяву на ім'я ректора з проханням про подовження терміну навчання. роботу.

3.8. Порядок зберігання дипломних робіт

Дипломна робота після захисту зберігається в науковій бібліотеці університету. У випадку потреби передачі дипломної роботи підприємству для впровадження її у виробництво за розпорядженням проректора з навчальної роботи з неї знімають копію.

Форма завдання до збирання матеріалу під час проходження
переддипломної практики

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Біолого-екологічний факультет
Кафедра _____

ЗАВДАННЯ

до збирання матеріалу під час проходження переддипломної практики

на _____
(назва підприємства, закладу)

студента групи ___ - ___ - ___ _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

згідно з дипломною роботою: _____

_____ (назва теми)

1. Вивчити такі питання: _____

_____
_____
_____
_____

2. Зібрати за ними матеріал (перелік наукової документації): _____

_____
_____
_____
_____

Керівник дипломної роботи

(підпис, дата)

(розшифровка підпису)

Форма завдання до дипломної роботи

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Біолого-екологічний факультет

Кафедра _____

Спеціальність _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

«___» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

до дипломної роботи студенту гр. ___-___-___

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема дипломної роботи _____,

затверджена наказом по ДНУ імені Олеся Гончара № _____ від _____

2. Термін здачі закінченої дипломної роботи – _____

3. Вихідні дані про дипломну роботу: _____

4. Зміст дипломної роботи (перелік питань, які належить розробити): _____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

5. Перелік графічного, табличного матеріалу _____

_____

_____

_____

Дата видачі завдання

Науковий керівник

(особистий підпис)

(розшифровка підпису)

Завдання прийняв

(особистий підпис)

(розшифровка підпису)

до виконання

Зразок календарного плану виконання курсових і дипломних робіт

Календарний план курсової роботи студента III курсу,
гр. ___-___, прізвище, ім'я, по батькові

Послідовні етапи роботи	Термін виконання
Обрання теми	10.09–17.09
Складання плану роботи та календарного плану	17.09–20.09
Опрацювання монографій, матеріалів конференцій (симпозіумів, конгресів), тематичних збірок із фонду бібліотеки та інших джерел	21.09–05.10
Опрацювання періодичних видань (перелік журналів, рекомендованих науковим керівником, назви сайтів журналів у мережі Інтернет)	06.10–25.10
Робота з електронними базами даних (назви сайтів)	26.11–17.11
Оброблення та систематизація отриманих даних, складання списку літератури до курсової роботи	18.11–22.11
Написання тексту курсової роботи (терміни виконання для кожного розділу)	I – 23.11–26.11
	II – 27.11–30.11
	III – 01.12–03.12
Подача чернетки курсової роботи науковому керівникові	04.12
Доопрацювання тексту та оформлення курсової роботи	07.12–24.11
Підготовка доповіді та демонстраційного матеріалу	25.11–29.11
Подача готової курсової роботи завідувачу кафедри	01.12
Захист курсової роботи	07.12

Примітки: календарний план дипломної роботи студента повинен бути розширений за рахунок розділів, присвячених опрацюванню та аналізу матеріалу, зібраному у період переддипломної практики; розділ, присвячений написанню тексту дипломної роботи, повинен мати дрібніші підрозділи.

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Біолого-екологічний факультет
Кафедра _____

ДИПЛОМНА РОБОТА
або КУРСОВА РОБОТА

Назва, напівжирний шрифт

Виконавець
студент групи _____

(особистий підпис)

(повні прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник
(вчений ступінь,
вчене звання)

(особистий підпис)

(ініціали, прізвище)

Рецензент
(вчений ступінь,
вчене звання)

(особистий підпис)

(ініціали, прізвище)

Допускається до захисту:
Завідувач кафедри _____
(вчений ступінь,
вчене звання)

(особистий підпис)

(ініціали, прізвище)

РЕФЕРАТ

Іванова Л. С. Вплив ароматичних сполук на кількість і гетерогенний склад поверхневих ліпідів рослин каланхое. – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, кафедра фізіології та інтродукції рослин. – Дипломна робота. – 45 с., 11 рис., 14 табл., 56 джерел, 2 додатки.

Вивчено компонентний склад поверхневих ліпідів листя каланхое, яке вирощували на концентрованих розчинах хлорбензолу, нонілфенолу та 2,4,6-тринітрофенолу. Адаптація рослин до екзогенних чинників відбувається за участі процесів елонгації оксосполук специфічно до структури ксенобіотиків. Для хлорбензолу характерне гальмування біосинтезу та порушення процесу елонгації оксосполук, що спричиняє появу коротколанцюгових полярних компонентів. Нонілфенол також гальмує синтез оксосполук, але процес елонгації при цьому значно активується. Для впливу 2,4,6-тринітрофенолу характерне збільшення фракції оксосполук та активація процесу елонгації. (Бажано речення починати словами «досліджено», «виявлено», «встановлено», «оцінено», «з'ясовано». Обсяг анотації – 1 абзац із 7–10 речень).

Ключові слова: *Kalanchoe*; нонілфенол; хлорбензол (6–8 слів або словосполучень, які не дублюють слова назви дипломної роботи).

ABSTRACT

Ivanova L. S. Influence of aromatic compounds on the quantity and heterogeneity of surface lipids of *Kalanchoe*. – Oles Honchar Dnipro National University, Department of Physiology and Introduction of Plants. – The graduate work. – 45 p. Figs. 11. Tables 14. Reference 56. App. 2.

The component composition of surface lipids of *kalanchoe* leaves under the influence of strong solutions of monochlorobenzene, nonylphenol and 2,4,6-trinitrophenol was studied. It was shown that the plants adaptations to the exogenous influence included the elongation processes of the oxocompounds specifically to the structure of the xenobiotic and the increasing of the total quantity of the surface lipids independently from their nature. Monochlorobenzene decreases the biosynthesis of oxocompounds and up-sets its elongation. It results in creation of short-chain polar substances. Nonylphenol also decreases the biosynthesis of oxocompounds, but it is accompanied by the activation of its elongation. 2,4,6-trinitrophenol increases of the oxocompounds fraction and activates its elongation.

Keywords: nonylphenol, monochlorobenzene...

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Виконання курсових і дипломних робіт	3
1.1. Виконання теоретичної курсової роботи	3
1.2. Виконання дипломної роботи	6
2. Оформлення курсових і дипломних робіт.....	8
2.1. Обсяг і структура роботи	8
2.2. Оформлення окремих елементів роботи	11
2.3. Типові помилки у тексті	14
3. захист курсових і дипломних робіт	15
3.1. Терміни подання роботи	15
3.2. Підготовка до доповіді	15
3.3. Демонстраційні матеріали	15
3.4. Процедура захисту	15
3.6. Принципи оцінювання.....	16
3.7. Порядок повторного захисту.....	16
3.8. Порядок зберігання дипломних робіт.....	16
Додатки	

Навчальне видання
Віктор Васильович Бригадиренко
Олександр Миколайович Масюк
Олександр Євгенович Пахомов
Юрій Васильович Лихолат
**Методика виконання курсових і дипломних робіт
за спеціальністю 091 – біологія**
Навчальний посібник

Підписано до друку 14.01.2018 р. Формат 60x84/16. Папір друкарський. Друк плоский.
Ум. друк. арк. 2,0. Ум. фарбовідб. 2,0. Обл.-вид. арк. 2,0. Тираж 200 пр. Зам. №

Видавництво «Ліра», вул. Наукова, 5, м. Дніпропетровськ, 49010